

Л. В. Харчук,

Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів

ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНОСТІ ДЕЯКИХ УКРАЇНСЬКИХ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

У дослідженні звернено увагу на помилкові моделі вживання таких українських електроенергетичних термінів, як «лінія електропередачі», «щит управління», «повітряна лінія» і термінів-словосполук зі стрижневим компонентом «олія», обґрунтовано потребу вживання нормативних варіантів: «лінія електропередачі», «щит керування», «надземна лінія», «оліва», запропоновано перегляд вживання терміна «котушка», доцільності його заміни на питомий нормативний український відповідник.

Ключові слова: термін, українська електроенергетична термінологія, галузевий термін, системна організація терміносистеми, вмотивованість терміна.

В исследовании обращено внимание на ошибочные модели употребления таких украинских электроэнергетических терминов, как «линия электропередачи», «щит управления», «воздушная линия», и терминословоупотребления со стрижневым компонентом «олия», обоснована необходимость употребления нормативных вариантов: «линия электропередачи», «щит управления», «надземная линия», «олива», предложено пересмотреть употребление термина «котушка», целесообразности его замены на исконный нормативный украинский аналог.

Ключевые слова: термин, украинская электроэнергетическая терминология, отраслевой термин, системная организация терминотерминосистемы, мотивированность термина.

The research focuses on the wrong models of the usage of the following Ukrainian electricity terms: «power line», «panel», «air line», and terms with the key component «olive». Besides, there is the necessity of the normative variants usage like «power transmission line», «panel», «aerial line», «oil» explained. There is also an offer to reconsider the usage of the term «coil» and relevance of its substitution with a normative Ukrainian analogue.

Keywords: term, Ukrainian electricity terminology, industry terms, terminological system organization, motivation of the term.

Наукова термінологія відіграє важливу роль у державотворенні і є показником розвитку наукового, соціально-економічного та культурного поступу країни [12, с. 19]. Українська мова тривалий час існувала в умовах бездержавності. Порівняно з термінологією інших європейських мов її розвиток відбувався своєрідно. Утиски української мови, вплив російської, польської та інших мов стримували розвиток національної наукової термінології. Статус незалежності та зміна політичних орієнтирів України зумовили й зміну мовної ситуації в країні. Як слушно зауважує І. Кочан, «українська мова посіла чільне місце у всіх сферах діяльності людини, зокрема й у науковій, яка донедавна послугоувалася переважно російською мовою, і там усталася російськомовна термінологія». Власне після проголошення незалежності України процес відсторонення чужомовної термінології й заміна її на власне українську вже розпочався [7, с. 3].

Українська термінологія останніми десятиліттями привертає до себе пильну увагу не тільки лінгвістів, а й представників інших наук. Нормативний аспект вивчення термінології звичайно пов'язують із мовною правильністю утворення та вживання термінів. Без цього не можна забезпечити загальну повноцінність ні окремого терміна, ні всієї терміносистеми.

У центрі уваги сучасних українських мовознавців перебувають термінологічні системи різних наук. Актуальність наукового осмислення історії української термінології як підсистеми загальнонародної мови, її теоретичних засад у лінгвістичному аспекті зумовлює національно-культурне відродження. Утворена на власному мовному ґрунті питома термінологія є основою будь-якої національної терміносистеми. Різні її площини розглядалися в працях, присвячених загальним питанням норми (А. Коваль, Л. Мацько, О. Сербенська, М. Пилянський, О. Пономарів, І. Фаріон), нормативності саме в термінології та її стандартизації (М. Гінзбург, Т. Кияк, І. Кочан, О. Кочерга, Л. Полюга, Б. Рицар, Л. Симоненко та ін.).

Незважаючи на те, що в сучасній україністиці цій проблемі присвячено низку лінгвістичних праць, не існує наукових робіт, у яких би досліджувалося становлення термінів електроенергетики. Саме тому питання дослідження терміносистеми зазначеної галузі залишається актуальним і складним водночас.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю охарактеризувати нормативність вживання окремих електроенергетичних термінів. **Мета статті** – обґрунтувати вживання в електроенергетичній термінології таких термінів як «щит керування», «лінія електропередачі», утвердження термінів «оліва» та «надземна лінія», а також необхідності перегляду непритаманного українській мові терміна «котушка». Завдання: проаналізувати нормативність і доцільність уживання цих термінів, а також терміносполук зі стрижневим прикметником-компонентом «олійний» та запропонувати альтернативні поняттєві моделі.

«Норма літературної мови – це реальний, історично зумовлений і порівняно стабільний мовний чинник, що відповідає мовній системі і становить єдину можливість або найкращий для конкретного випадку варіант, що відібрало суспільство на певному етапі розвитку» [15, с. 17]. Норми створюють люди, однак правила формуються на підставі реальних законів суспільства.

Норми є визначеними для всіх мовних рівнів. Унаслідок відхилення від норм на різних рівнях мови виникають типові помилки, що знижують культуру мовлення. Питання норми у термінології активно вивчав М. Гінзбург, І. Кочан, Н. Овчаренко та ін. Зокрема М. Гінзбург обґрунтовує доцільність і правильність вживання питомих термінів, що сприяє унормуванню українських галузевих терміносистем. Науковець слушно

стверджує, що «сьогодні перед Україною стоїть завдання привести національну систему технічного регулювання у відповідність до вимог Угоди про технічні бар'єри торгівлі СОТ та наблизити її до європейської практики» [3].

Оскільки терміни чітко співвідносяться з поняттями, які вони позначають, спробуємо знайти для них національні відповідники, а не послуговуватися й надалі мовними покручами чи чужомовними кальками. Пропонуємо звернути увагу на мовленнєві недоречності електроенергетичних термінів.

1. «Щит управління» чи «щит керування»?

Приміщення *щитової* у професійному мовленні – це і «головний щит управління», і «головний щит» або просто «щит», хоча значення терміна *щит управління* таке: комплектний пристрій для централізованого контролю і управління технологічними процесами систем електропостачання тощо, на якому розміщено вимірювальні та контрольні прилади, світлові індикатори, ключі управління і мнемонічні схеми. На підприємствах з диспетчерським керуванням його називають *диспетчерським щитом*. На перший погляд, термінна варіантність у цьому випадку не переобтяжує наукової термінології, бо стає закономірним процесом наукового спілкування.

У сучасному термінознавстві триває дискусія щодо вживання слів *керування* та *управління*. Цікаві спостереження з цього приводу подає М. Гінзбург [4]. Він виявив, що в сучасних академічних російсько-українських словниках наявні такі основні українські відповідники російського іменника «управление»: *керування, управління, управа, правління*. У словниках з математики, фізики, техніки подано тільки слово *керувати, керування*. У «Російсько-українському науково-технічному словникові» [11, с. 397] щодо процесів у техніці вжито терміни *керувати* та *керування*, а щодо процесів адміністративно-господарської сфери – *управляти* та *управління*. Ґрунтовно проаналізувавши всі наявні праці з цього приводу, М. Гінзбург дійшов до єдино правильного, на наш погляд, висновку: «...автори розглянутих вище джерел відчують необхідність розмежувати значення українських дієслів *керувати* та *управляти* й відповідних іменників *управління* та *керування*. ...Щоб подолати цю плутанину, і виходячи з рекомендацій національних термінологічних стандартів та переважної більшості словників, радимо в значенні *сукупність цілеспрямованих дій, що полягає в оцінюванні ситуації та стану об'єкта керування, вибранні керівних дій та їх реалізації* вживати лише термін **керування**» [4]. Тому гадаємо, що є всі підстави переглянути в електроенергетиці вживання терміна *щит управління* і замінити його на *щит керування*, де лексема *керувати* виступає у вищенаведеному значенні. А лексему *управління* слід використовувати відповідно до рекомендацій Додатку Г ДСТУ 3966-2000, тобто тільки в значенні «адміністративна установа або відділ установи, що керує певною галуззю» [5, с. 131].

2. Утвердження термінів «лінія електропересялення» та «надземна лінія».

На особливу увагу заслуговує історія утвердження таких електроенергетичних термінів, як *лінія електропересялення* та *надземна лінія*. Відомо, що 1933 р. Міністерство освіти змінює напрямок розвитку української термінології. «Як і в часи Російської імперії, найбільшого тиску в «старшобратніх» обіймах зазнавали українці й білоруси, оскільки спорідненість їхніх мов з російською значно полегшувало завдання «злиття мов»» [14, с. 6]. 1934-1935 рр. Академія наук випускає Термінологічні бюлетені, що мали на меті «викоренити націоналізм у термінології». Українську мову планомірно наближали до російської – вербальний фонд, правописні норми, мовну практику загалом. Зближення здійснювали грубим вилученням термінів з лексикографічних праць, використанням позначок «застаріле», «діалектне» тощо. Натомість Термінологічні бюлетені ІУНМ вводили прямі кальки чи кальки-перевертні з російської мови [11, с. 10]. Зосередимо увагу на композиті *електропересялення*. Термін утворено поєднанням українського слова з іншомовним компонентом грецького походження *електро-*, що відповідає слову *електричний* у значенні «такий, який діє за допомогою електрики» [6, с. 131]. Сьогодні у спеціальній літературі термін «лінія електропередачі» паралельно функціонує з терміном «лінія електропересялення». Терміни *пересялення, пересяльня, висялення* (від лат. *transmissi* – *пересялати, посилати, висилати, переправляти*) було вилучено і замінено на – *передавати, передача*, які в українській мові мають значення: 1) віддавати, вручати кому-небудь те, що тримають в руках чи беруть у руки; 2) віддавати що-небудь своє, від себе; 3) поширювати на кого-небудь свої якості, ознаки; 4) віддавати в розпорядження кого що-небудь; 5) повідомляти кого-небудь про щось; 7) зображувати, відтворювати кого-, що-небудь; 8) давати більше, ніж треба. А також посилати енергію, струм, хвилі і т. ін. на відстані за допомогою технічних засобів [1, с. 906]. Відповідно слово *передача* – дія зі знач. передавати, передати, а також те, що передають по радіо, телебаченню і те, що призначене для передавання в лікарню, тюрму [1, с. 906]. Отже, «передавати щось на місці» – *передавання, передача*; «передавати на відстані» – *пересялення, пересяльня*. У «Російсько-українському словникові технічної термінології» [16] російському «*электропередача*» відповідає українське: «*электропересялення*». Традицію «золотого десятиліття» було підтримано й у кінці 90-х років. Зокрема у «Російсько-українському науково-технічному словнику» [11] використано терміни «лінія пересялення», «лінія пересялення енергії (або пересяльня)», «лінія електропересялення». Ми вважаємо, що це правильна позиція і є всі підстави рекомендувати фахівцям електроенергетики вживати термін «лінія електропересялення» [11, с. 11].

Подібна ситуація склалася і щодо терміна *надземна лінія*. Його було вилучено і замінено на російський перевертень *повітряна лінія* (рос. *воздушная линия*). В «Академічному тлумачному словникові української мови» [13] зазначено: **ПОВІТРЯНИЙ**, а, е. 1. Прикм. до повітря. Під повітряною масою розуміють однорідну за своїми властивостями масу повітря значного. // Який складається з повітря, зайнятий, заповнений повітрям; // перен. З малою вагою, невагомий; 2. Який є, перебуває, живе, розміщений у повітрі; який відбувається в повітрі, в атмосфері. // Признач. для переміщення, руху в повітрі, в атмосфері. // Який здійснюється з повітря за допомогою літальних апаратів. 3. Який працює, приводиться в рух за допомогою повітря. 4. Пов'язаний з

повітроплаванням, авіацією [13, Т. 6, с. 678]. *НАДЗЕМНИЙ*, а, е. 1. Розміщений над поверхнею землі. // Який відбувається на землі. 2. Який міститься поза землею, у просторі; небесний [13, Т. 5, с. 66]. *Лінія електропересилання* – це один із компонентів електричної мережі, призначений для пересилання електричної енергії. Розрізняють *кабельні* та *повітряні* лінії електропересилання. *Повітряна лінія електропересилання* (ПЛ) – пристрій, призначений для передавання або розподілу електричної енергії проводами (дротами), розташованими на відкритому повітрі і прикріпленими за допомогою ізольованих конструкцій та арматури до траверз опор або кронштейнів і стоек на інженерних спорудах (мостах, шляхопроводах тощо). Будова повітряних ліній електропересилання може мати різні форми залежно від типу лінії. Оскільки лінії електропересилання розміщено над поверхнею землі (над землею), у просторі, вартувало б повернути термін «*надземна лінія*», як це і зафіксовано у словниках [11, 9].

Зауважимо, що якщо термін «*лінія електропересилання*» частково повернувся в українську мову і тепер функціонує в українській електроенергетичній термінології, його використовують у спеціальній літературі, а скалькований з російської «*повітряна лінія*» в українській мові позначає термін, пов'язаний із авіацією. Зробити висновок щодо використання того чи того терміна належить фахівцям-електроенергетикам.

3. «*Катушка*». Як це буде українською?

У сучасних підручниках, навчальних посібниках з електроенергетики зафіксовано широке використання та вживання терміна *катушка*, а також термінів-словосполук, де цей термін виступає стрижневим компонентом. Вважаємо, що цей скалькований з російської мови термін маємо змогу замінити відповідником, що може органічно вписатись за формою і звучанням в українську мову. Загляємо в словники.

КОТУШКА, и, чол. 1. техн. Те саме, що *коток* (техн. Пристрій для намотування дроту, кабелю; катушка). 2. ел., радіо. Прилад, що складається з порожньої циліндричної основи з намотаним на неї дротом. *Контурна катушка*; *Індукційна катушка* [13, Т. 4, с. 312]. У словникові [9] зазначено: *Катушка* – 1) (шпулька) шпуля, цівка, ціва, (в пралке для шерсті) кружець (-жця); • -ка ниток (для шитья) – шпуля, шпулька, коточок (-точка); 2) (игрушка) покотельце, коточок (-чка), катушка; 3) физ. – цівка; • -ка Румкорфа – індуктор Румкорфа, іскорний індуктор; 4) –ка предохранительн. (техн.) – запобіжна (охоронна) шпуля. Словник [16] фіксує такий переклад російського слова «*катушка*»: шпуля, шпулька (уменьш.); • к. (ниток) – мітниця; • к. дроссельная – ш. дросельна; • к. заземляющая – ш. уземлювальна; • к. запальная – ш. запальна; • к. измерительная – ш. вимірова; • к. индукционная – ш. індукційна; • к. индукционная запальная – ш. індукційна запальна; • к. отражательная – ш. відбивна; • к. плетенная – плетена; • к. реактивная – реактивна; • к. сотовая, шпагатная, радио – ш. стільникова; • к. -ки -звезды (звездч. бороны) – покотки зірчасті. У словникові В. Перхача, Б. Кінаша запропоновано повернення терміна «*навій*» [11, с. 125]. Отже, вчені констатують наявність українських відповідників до терміна «*катушка*» – *шпуля*, «*навій*», «*мітниця*». Тому вважаємо, що варто звернути увагу фахівців на недоцільність вживання в українській електроенергетичній термінології терміна *катушка*, а також термінів-словосполук, де цей термін слугує стрижневим словом (*катушка індуктивності*, *електромагнетна катушка*, *біфілярна катушка*, *катушка Удена*, *катушка магнітного дуття комутаційного апарата* тощо), оскільки в українській термінології існують власні лексеми на позначення назви *приладу, що складається з порожньої циліндричної основи з намотаним на неї дротом*. Бажано більш ретельно дослідити, виявити та повернути в українську термінологію вилучений репресивними бюлетенями природний нормативний український відповідник вищезазначеного терміна.

4. «*Олійний*» чи «*оливний*»?

У «Російсько-українському академічному словникові» [9] зазначено такий переклад слова «*масло*»: 1) (коровье и вообще из молока животного) масло; 2) (жидкий жир рыбий, морск. животных) лій (р. лóю), (зап.) тран, трин (-ну); 3) (растит., минеральн., эфирн.) олія (-лії, ж. р.), олій (-лію, м. р.); (смазка) мастило; • -ло машинное – машинна олія; • -ло смазочное – мастило, шмаровіло, шмарова олія (олива). У «Російсько-українському словникові технічної термінології» [16] слово «*масло*» радять перекладати так: Масло – олія; • м. (из молока коровы и т. п.) – масло; • м. (смазка) – мастило; • м. деревянное – оліва; • м. гарное – оліва; • м. машинное – о. машинна; • м. смазочное – мастило; • м. трансформаторное – о. трансформаторна. Відомий лінгвіст Олександр Пономарів наголошує, що лексичні норми української літературної мови вимагають семантичного розмежування слів *масло* – жировий продукт тваринного та мінерального походження (вершкове масло) і *олія* – жирова речовина з рослин: соняшникова (кукурудзяна) олія. Прикметник від цього слова *олійний* використовується у словосполученнях: олійна фарба, олійний живопис, олійне малярство (картини, виконані олійними фарбами). У «Російсько-українському науково-технічному словнику» [11] чітко розмежовано: «*масло* (техн.) *олива*, *мастило*; (животное) *масло*; (растительное) *олія*». Отже, *олива компресорна*, *олива мастильна* (*мастило*), *олива трансформаторна*. Цікаві спостереження щодо вживання термінів «*масло*», «*олія*», «*олива*» подає у своєму дослідженні М. Гінзбург [2]. Аналізуючи вживання вищезазначених термінів у різних галузевих терміносистемах, учений пропонує вживати термін «*олива*» як «родове поняття для низки класів природних і штучних матеріалів: нафтопродукти, дьогті (до яких належать вугільні, сланцеві та деревні оливи), синтетичні оливи, а також парафіни, церезини, озокерити, певні олігомерні продукти тощо. Ці речовини, як і ліпіди, не можна описати загальною хімічною формулою, але вони близькі за фізико-хімічними властивостями, тому їх можна поєднати в одну групу за основним функційним призначенням. За фізичним станом у нормальних умовах матеріали, позначені терміном «*оливи*», можуть бути як твердими, так і рідкими. Таке трактування терміна «*олива*» забезпечує однозначне відокремлення цих суто технічних матеріалів від жирів (зокрема, масла й олій) та восків, запобігаючи тим самим плутанині у їх тлумаченні та непорозумінню між фахівцями різних галузей і сфер діяльності» [2]. Аналізуючи спеціальну літературу, можна спостерігати широке використання таких електроенергетичних термінів, як *нагрівачі для олій*, *помпи олійні*, *олійне господарство*,

олійні вимикачі, олійний трансформатор тощо. Вважаємо, що слід переглянути використання цих термінів в електроенергетиці. Оскільки у виробництві використовують саме *оливу*, а не *олію*, тому варто вживати терміни *нагрівачі для оливи, помпи оливні, оливне господарство, оливні вимикачі, оливний трансформатор* тощо.

Стислий аналіз лексичних порушень в українській електроенергетичній термінології засвідчив, що сучасну українську електроенергетичну термінологію опрацьовано недостатньо і на лексичному рівні побутує значна кількість калькованих терміноодиниць, які умовно можна об'єднати в такі групи: 1) терміни-кальки, які нагально потрібно замінювати нормативними відповідниками; 2) терміни, реабілітація яких підтримана паралельним використанням утверджених у досліджуваній терміносистемі; 3) терміни-кальки, що функціонують, оскільки не суперечать українській літературній нормі і не викликають у термінологів потреби замінювати на доречніші форми. Відомий мовознавець Л. Полюга слушно зауважує, що причиною нестабільності розвитку української термінології та термінографії був і, на жаль, часто залишається, факт певної, а інколи навіть дуже великої, залежності українських термінологічних систем від російської термінологічної основи, що спророкувала практика білінгвізму. На сьогодні ще багато навчальної літератури (підручників, посібників) є російськомовною, домінує російська термінологія і у професійних сферах.

Однак національні терміносистеми поступово вивільняються з чужомовної залежності. Тому такі електроенергетичні терміни, як «*лінія електропересилання*», «*щит керування*», «*надземна лінія*», «*штуля (навії)*» мають повернутися в технічні терміносистеми, і фахівці усвідомлять перевагу питомих українських відповідників. А скальковані терміни згодом вийдуть з ужитку.

Перспективу й актуальність подальших досліджень убачаємо в науковому опрацюванні термінів електроенергетичної терміносистеми, що доповнить загальну картину розвитку української науково-технічної термінології як підсистеми літературної мови.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. П. Бусола. – К.-Ірпінь, 2007.
2. Гінзбург М. Д. Що таке технічна олія і що таке олива?? / Михайло Гінзбург. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://msu.kharkov.ua/tc/cons/oluva_maslo.html
3. Гінзбург М. Д. Щодо правильного вживання прикметників «постійний» і «сталий» в електротехнічній термінології? / Михайло Гінзбург. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.msu.kharkov.ua/tc/cons/stal_strum.html
4. Гінзбург М. Д. Як правильно система керування чи система управління? / Михайло Гінзбург. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://msu.kharkov.ua/tc/cons/sys_keruv.html
5. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – Чинний від 2001-01-01. – К., 2000. – 30 с.
6. Кочан І. М. Українська наукова лексика: міжнародні компоненти в термінології : навч. посіб. / І. М. Кочан. – К. : Знання, 2013. – 294 с.
7. Кочан І. Термінологія: національна чи міжнародна? / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2009. – № 648. – С. 3-8.
8. Кочан І. Українське термінознавство на сучасному етапі / І. Кочан // Український правопис і наукова термінологія: проблеми норми та сучасність. – Львів, 1997. – С.101-107.
9. Кримський А., Єфремов С. Російсько-український академічний словник. / А. Кримський, С. Єфремов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://r2u.org.ua/html/krym_details.html
10. Полюга Л. Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності / Л. Полюга // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – № 453, 2002. – С. 21-23.
11. Російсько-український науково-технічний словник (30000 слів) / [Перхач В., Кінаш Б.]. – Львів, 1997. – 456 с.
12. Симоненко Л. О. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і прорахунки / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – К., 2003 – Вип. V. – С. 18-22.
13. Словник української мови в 11 томах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
14. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 399 с.
15. Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання): [монографія] / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 336 с.
16. Шелудько І., Садовський Т. Російсько-український словник технічної термінології / І. Шелудько, Т. Садовський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://r2u.org.ua/html/shel_pered.html